

## Економічна теорія

### *Тема 10. Економічна роль держави в ринковій системі. Державний бюджет. Податкова система. Державний борг*

#### План

1. Економічні функції держави та неспроможності ринку. Межі та неспроможності державного регулювання.
2. Державний бюджет та його доходи, видатки та витрати
3. Податкова система та її складові. Ефект Лаффера.
4. Державний борг: причини виникнення, види та наслідки

# 1. Економічні функції держави та неспроможності ринку. Межі та неспроможності державного регулювання

**Економічні функції держави** - основні комплексні напрями впливу держави на національну економіку, що спрямовані на подолання неефективних ситуацій, коли механізм конкурентних ринків не забезпечує максимізації суспільної корисності, що визначаються як **«провали» (фіаско) ринку**.

**Задоволення потреб у суто суспільних благах**

**Регулювання зовнішніх ефектів (екстерналій) ринкових трансакцій**

**Захист конкуренції**

**Обмеження негативних наслідків притаманної ринку асиметрії розподілу інформації**, до яких належать значні витрати та ризики учасників трансакцій, оскільки вони володіють різною за обсягом та змістом інформацією про їх об'єкти, цілі сторін ринкових угод, наслідки. Важливість інформації для ринкового механізму зумовлює необхідність державного контролю її повноти та точності

## Економічні блага

**Приватні блага** - блага, кожна одиниця яких може бути продана за окрему плату. Задоволення попиту на приватні блага забезпечує ринковий механізм

**Суто суспільні блага** – блага, які не можуть бути поділені на одиниці споживання і продані за частками, споживаються колективно всіма громадянами, незалежно від того, платять за нього споживачі чи ні. (національна оборона, державне управління, охорона правопорядку, фундаментальна наука).

### **Ознаки суспільних благ**

- невивірковість у споживанні – споживання суто суспільного блага однією людиною не зменшує доступ до нього іншої людини;
- відсутність виключення із споживання – жодна людина не може бути виключена із споживання суспільних благ;
- колективність споживання. При цьому обсяг індивідуального споживання суто суспільних благ дорівнює обсягу їх колективного споживання, але, індивідуальна корисність від їх споживання різна.

**Квазісуспільні блага** - блага, які мають ознаки як суто приватних так і суто суспільних благ (освіта, охорона здоров'я)

**Держава фінансує та регулює виробництво та споживання суто суспільних благ**

**Зовнішні ефекти (екстерналії) ринкових трансакцій** – витрати або вигоди, які не відображають ринкові ціни, можуть виникати внаслідок як виробництва, так і споживання благ та стосуються осіб, які не мають прямого відношення до ринкової трансакції.

*Негативні зовнішні ефекти:*

діяльність певного ринкового агента супроводжується витратами осіб, які не є учасниками трансакцій.

*Позитивні зовнішні ефекти:*

діяльність певного ринкового агента супроводжується вигодами осіб, які не є учасниками трансакцій.

Державне регулювання зовнішніх ефектів спрямовано на *трансформацію зовнішніх витрат і вигод у приватні*, тобто на наближення суспільних витрат і вигод до приватних.

*Суспільні витрати* на виробництво або споживання певного товару = приватні витрати виробника (споживача) + негативні зовнішні ефекти

*Суспільні вигоди* від виробництва або споживання певного товару = приватні вигоди виробника (споживача) + позитивні зовнішні ефекти

Використання державою коригуючих податків та коригуючих субсидій

***Державне регулювання економіки*** – сукупність цілей та заходів реалізації економічних функцій держави з метою спрямування діяльності суб'єктів господарювання на досягнення суспільних цілей.

**Комплексні форми державного регулювання економіки:**

– *бюджетно-податкове регулювання*, спрямоване на формування та використання державних фінансів з метою досягнення суспільних цілей. Податкове регулювання, спрямоване на стимулювання чи обмеження певних видів підприємництва, галузей та сфер економіки; бюджетне регулювання коштів з метою забезпечення економічного розвитку країни, регіонів, галузей, підприємств;

– *кредитно-грошове регулювання*, спрямоване на забезпечення рівноваги грошового ринку;

– *регулювання цін та заробітної плати* – встановлення державних регульованих цін, протидія зловживанню монопольним становищем в сфері ціноутворення, регулювання заробітної плати шляхом визначення соціальних стандартів – мінімальної заробітної плати, прожиткового мінімум.

***Економічна політика держави*** – система цілей, напрямів, форм, інструментів, методів, важелів, впливу держави на економіку.

## Методи державного регулювання економіки

Методи	Зміст методів та інструменти
<i>Економічні методи</i>	Створенням державою економічних стимулів діяльності суб'єктів господарювання в інтересах суспільного розвитку. <i>Економічні інструменти державного регулювання</i> : ставки податків, облікова ставка, митні тарифи, норми амортизації, норми рентабельності тощо.
<i>Адміністративні методи</i>	Використання засобів заборони, дозволу або примусу. <i>Правові методи</i> , за допомогою яких держава шляхом прийняття нормативних актів регламентує діяльність суб'єктів господарювання. Інструменти адміністративних методів державного регулювання: укази, декрети, розпорядження, ліцензування, квотування, встановлення фіксованих цін, валютних курсів, економічних, харчових, фармацевтичних, соціальних, екологічних стандартів і нормативів, контроль за додержанням законів та правил, а також санкції за їх порушення.
<i>Прямі методи</i>	Методи безпосереднього втручання держави у економічні процеси. Їх інструментами є нормативно-правові акти, макроекономічні плани та цільові комплексні програми, державні замовлення, централізовано встановлені ціни, нормативи, ліцензії, квоти, державні бюджетні витрати, ліміти та ін.
<i>Непрямі методи</i>	Державне регулювання економіки через систему засобів впливу на мотивацію суб'єктів господарювання діяти відповідно цілям економічної політики. Застосовуючи непрямі методи, держава використовує інструменти фіскальної, бюджетної, грошово-кредитної, інвестиційної, амортизаційної, інноваційної та інших напрямків економічної політики

*Неспроможність держави* забезпечити оптимальний розподіл та використання суспільних ресурсів – це «*провали*» (*фіаско*) *держави (уряду)* :

- *обмеженість інформації*, що обумовлює прийняття необґрунтованих рішень, які не відображають реальні економічні проблеми;
- *лобізм* – вплив на представників влади з боку певних груп інтересів з метою сприяння прийняттю рішень на їх користь;
- недосконалість політичного процесу. *Парадокс голосування* – суперечність, що виникає внаслідок того, що голосування на основі принципу більшості не забезпечує виявлення дійсних уподобань суспільства щодо використання та розподілу економічних благ. *Логролінг* – взаємна підтримка груп інтересів шляхом «торгівлі голосами»;
- пошук *політичної ренти* – намагання отримати дохід та інші вигоди від політичного процесу;
- неспроможність держави повністю *передбачити та контролювати* поточні і майбутні наслідки прийнятих рішень, що пов'язано як з її «провалами», так і з діяльністю суб'єктів господарювання, спрямованою на захист їх інтересів від державних заходів, які, як вони вважають, мають для них певні загрози;
- обмеженість контролю *бюрократії*, що призводить до зростання витрат державного регулювання, корупції, тіньової економіки.

## 2. Державний бюджет та його доходи, видатки та витрати

### *Державний бюджет:*

план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами державної влади, баланс доходів та видатків і витрат держави, річний фінансовий план країни з утворення та використання фінансових ресурсів, що затверджується Верховною Радою України шляхом прийняття відповідного Закону.

*Загальний фонд* - кошти, що призначені для реалізації загальних функцій

*Спеціальний фонд* – доходи бюджету, що мають цільове призначення, та видатки бюджету, що фінансуються за рахунок конкретно визначених доходів

*Збалансований державний бюджет:* доходи бюджету дорівнюють видаткам

*Дефіцитний державний бюджет:* видатки бюджету перевищують доходи

*Профіцитний державний бюджет:* доходи бюджету перевищують видатки

### **Доходи державного бюджету**

*Податкові надходження.*

*Неподаткові надходження* (доходи від власності та підприємницької діяльності; адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної діяльності).

*Доходи від операцій з капіталом* (надходження від продажу основного капіталу; надходження від реалізації державних запасів товарів; кошти від продажу землі і нематеріальних активів; кошти від закордонних країн і міжнародних організацій).

*Цільові фонди.*

*Офіційні трансферти* (кошти, одержані від інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі.).

### **Видатки державного бюджету (функціональна класифікація)**

Загальнодержавні функції, зокрема, обслуговування державного боргу. Оборона.

Громадський порядок, безпека, судова влада.

Економічна діяльність.

Охорона навколишнього середовища.

Житлово-комунальне господарство.

Охорона здоров'я.

Духовний та фізичний розвиток.

Освіта.

Соціальний захист та соціальне забезпечення

Міжбюджетні трансферти (кошти, які безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого)



## ***Закон України «Про державний бюджет України на 2020 рік» від 14 листопада 2019 року № 294-IX***

*Доходи* Державного бюджету України у сумі 979.547.052 тис. грн, у тому числі доходи загального фонду Державного бюджету України - у сумі 858.746.187,8 тис. грн та доходи спеціального фонду Державного бюджету України - у сумі 120.800.864,2 тис. грн.

*Видатки* Державного бюджету України у сумі 1.270.137.100,3 тис. грн, у тому числі видатки загального фонду Державного бюджету України - у сумі 1.138.417.386,1 тис. грн та видатки спеціального фонду Державного бюджету України - у сумі 131.719.714,2 тис. грн.

*Граничний обсяг дефіциту* Державного бюджету України у сумі 298.404.307,9 тис. грн, у тому числі граничний обсяг дефіциту загального фонду Державного бюджету України - у сумі 274.494.098,6 тис. грн та граничний обсяг дефіциту спеціального фонду Державного бюджету України - у сумі 23.910.209,3 тис. грн.

## ***Закон України «Про державний бюджет України на 2021 рік» Проект***

*Доходи* Державного бюджету України у сумі 1.071.144.727 тис. грн, у тому числі доходи загального фонду Державного бюджету України — у сумі 946.359.205,1 тис. грн та доходи спеціального фонду Державного бюджету України — у сумі 124.785.521,9 тис. грн.

*Видатки* Державного бюджету України у сумі 1.330.981.542,9 тис. грн, у тому числі видатки загального фонду Державного бюджету України — у сумі 1.194.910.920,6 тис. грн та видатки спеціального фонду Державного бюджету України — у сумі 136.070.622,3 тис. грн.

*Граничний обсяг дефіциту* Державного бюджету України у сумі 270.354.000 тис. грн, у тому числі граничний обсяг дефіциту загального фонду Державного бюджету України — у сумі 245.410.082,1 тис. грн та граничний обсяг дефіциту спеціального фонду Державного бюджету України — у сумі 24.943.917,9 тис. грн.

### 3. Податкова система та її складові. Ефект Лаффера

**Податкова система** (*tax system*) – сукупність встановлених законодавством податків і зборів; принципів, форм, методів і механізмів їх розрахунку та сплати; а також суб'єктів оподаткування, що сплачують податки і збори, та суб'єктів податкової роботи, які здійснюють їх адміністрування та забезпечують їх надходження до бюджету та державних цільових фондів.

**Податок** (*tax*) – обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників податку.

**Збір** (*charge, fee*) – обов'язковий платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників зборів, з умовою отримання ними спеціальної вигоди.

#### **Функції податків:**

- *фіскальна функція* пов'язана з формуванням джерел доходів державного бюджету країни.
- *розподільча функція* передбачає перерозподіл доходів юридичних та фізичних осіб відповідно з прийнятими в суспільстві законами, вимогами економічної ситуації та принципами державної політики соціальної справедливості.
- *регулююча функція* проявляється у формуванні потрібної структури економіки, а також в регулюванні суспільних, колективних та особистих інтересів, взаємовідносин держави з різними соціальними сферами суспільства.

#### **Податковий Кодекс України**

##### **Загальнодержавні податки та збори:**

- податок на прибуток підприємств;
- податок на доходи фізичних осіб;
- податок на додану вартість;
- акцизний податок;
- екологічний податок;
- рентна плата;
- МИТО.

##### **Місцеві податки та збори:**

- податок на майно;
- єдиний податок.
- збір за місця для паркування транспортних засобів;
- туристичний збір.

# Класифікація податків

## **За формою оподаткування:**

-*прямі податки*, що встановлюються відносно тих платників, хто одержує дохід, володіє майном. Поділяються на *особисті* - податки з доходу платника; *реальні* - податки з майна платника;

-*непрямі податки*, що встановлюються на окремі товари, роботи, послуги і включаються до їх ціни. Кінцевими платниками непрямих податків є споживачі товарів, робіт і послуг.

## **В залежності від встановленого порядку використання:**

- *загальні*, що не мають особливого призначення й передбачені для проведення загальнодержавних заходів і можуть бути використані для покриття будь-яких видів видатків державного та місцевого бюджетів;

- *спеціальні (цільові)*, що мають строго визначене призначення й стягуються для проведення цільового фінансування окремих раніше визначених заходів.

## **В залежності від способів встановлення податкових ставок:**

-*пропорційні* - сплата однакової суми з кожної одиниці оподаткування;

*прогресивні* - ставки податків збільшуються із ростом одиниці оподаткування;

-*рівні* - стягуються в однаковій сумі зі всіх його платників.

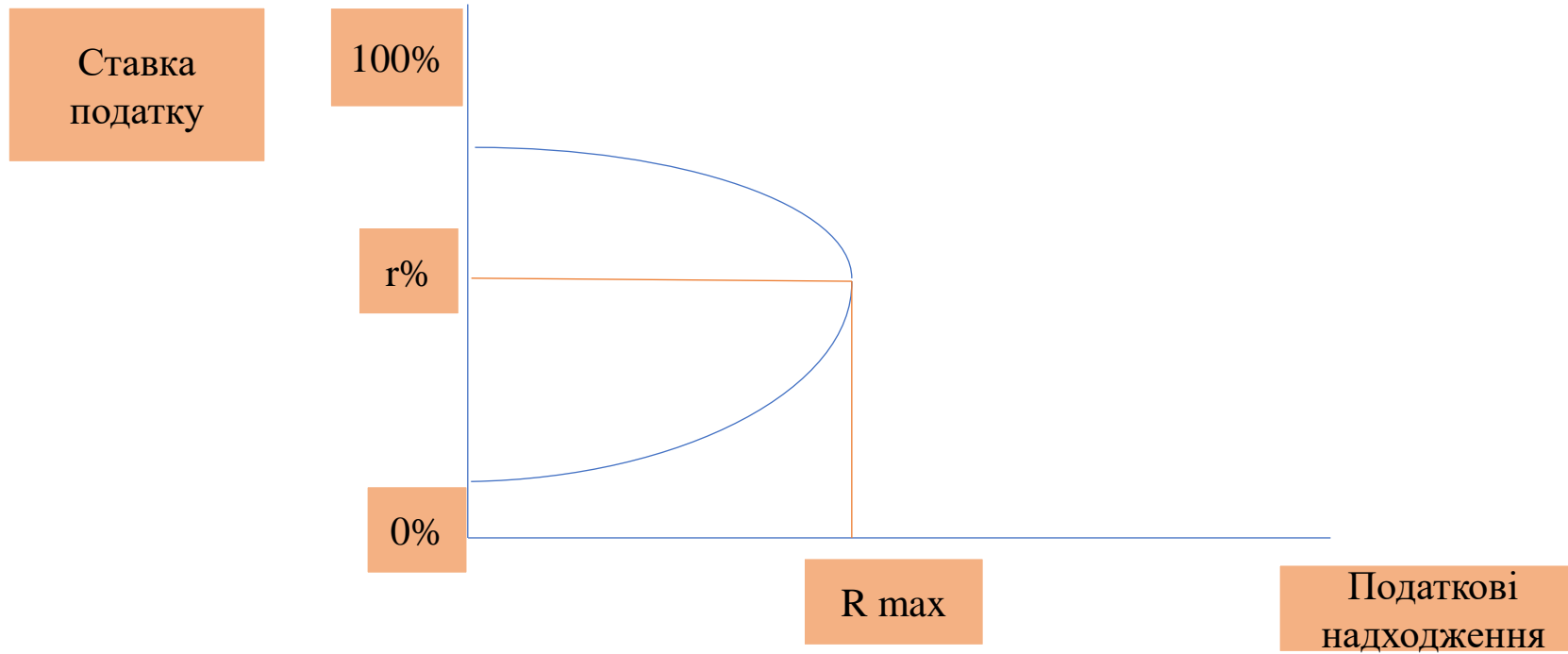
## **За суб'єктом оподаткування:**

податки, що стягуються юридичних осіб; фізичних осіб; юридичних і фізичних осіб (змішані).

## **За економічним змістом об'єкта оподаткування:**

прибуткові податки;  
майнові податки;  
податки на споживання;  
податки на різні дії.

## Крива Лаффера - залежність податкових надходжень від ставок податку



**Ефект Лаффера** - надмірне підвищення податкових ставок на доходи корпорацій призводять до різкого скорочення інвестицій, гальмування НТП та економічного зростання, в наслідок чого знижуються бюджетні податкові надходження.

Засновник теорії «економіки пропозиції», відомий американський економіст Артур Лаффер, радник Р. Рейгана, М. Тетчер, міністра фінансів України Наталії Яресько.

## 4. Державний борг: причини виникнення, види та наслідки

**Державний борг** - сукупні боргові зобов'язання держави перед усіма кредиторами (юридичними та фізичними особами, іноземними державами, міжнародними організаціями, тощо). Державний борг складається із заборгованості центрального уряду, регіональних та місцевих органів влади, а також боргів усіх корпорацій з державною участю, пропорційно частці держави в їх капіталі

**Прямий державний борг** – зобов'язання, що беруться державою як безпосереднім позичальником шляхом випуску державних цінних паперів, укладення угод про позику, або іншими шляхами, передбаченими законодавством України.

**Умовний (гарантований) державний борг** – зобов'язання, що беруться безпосередньо юридичними особами та гарантуються державою. Виникає внаслідок прийнятих на себе державою гарантій за зобов'язаннями третіх осіб, або прийняті на себе державою зобов'язання третіх осіб.

**Внутрішній державний борг** – заборгованість держави громадянам, фірмам і організаціям даної країни, які є утримувачами цінних паперів, що емітовані її урядом. Боргові зобов'язання можуть мати форму позик і кредитів.

**Зовнішній державний борг** – заборгованість держави іноземним державам, приватним фірмам, установам і особам, а також міжнародним організаціям.

**Управління державним боргом** – сукупність заходів держави щодо погашення та регулювання суми державного кредиту, а також залучення нових позичкових коштів. Погашення державних позик і виплата відсотків здійснюється або із бюджетних коштів, або шляхом рефінансування.

### **Основні методи управління державним боргом:**

- конверсія** - зміна умов позики, які стосуються дохідності, тобто зменшення або збільшення розмірів відсотків за позикою;
- **консолідація (реструктуризація)** - зміна умов позики, що пов'язані з її термінами (перетворення короткострокових зобов'язань на середньо- і довгострокові).

Структура державного та гарантованого державою боргу на 30.09.2020  
(<https://index.minfin.com.ua/ua/finance/debtgov/0>)

(млн. грн.)	зовнішній		внутрішній		усього	
державний борг	1 187 233,9	50.6%	878 252,0	37.4%	2 065 485,9	88.1%
гарантований борг	255 883,9	10.9%	24 238,3	1.0%	280 122,2	11.9%
сукупний	1 443 117,8	61.5%	902 490,3	38.5%	2 345 608,1	100.0%

Закон України «Про державний бюджет України на 2021 рік» Проект.

Визначити на 31 грудня 2021 року граничний обсяг державного боргу в сумі 2.604.192.584 тис. гривень.

**Дефолт** – невиконання умов кредитного договору або інших умов, пов'язаних з борговими зобов'язаннями чи цінними паперами. Це неспроможність юридичної особи (*корпоративний дефолт*) або держави (*суверенний дефолт*) повністю або частково виконати свої боргові зобов'язання.

**Види дефолту:**

- *звичайний дефолт* - неспроможність позичальника виконати свої зобов'язання, що призводить до його банкрутства.
- *технічний дефолт* - порушення позичальником будь-яких умов кредитного договору (відмова чи неможливість сплатити проценти, ненадання передбачених договором документів тощо) чи іншого боргового зобов'язання, але потенційно за певних умов позичальник може виконати цей договір. Після оголошення кредитором технічного дефолту боржника здійснюється процедура реструктуризації боргу, можуть бути змінені його умови, одні боргові зобов'язання можуть бути замінені іншими тощо.